

NOTOS Öykü. 2012. 36.

HAYDAR KARATAŞ'IN ROMANLARINDA DERSİM'İN KÜLTÜREL BELLEĞİNİN YENİDEN KURGUSU

H.Neşe Özgen¹

Haydar Karataş ilk iki romanını yayımladı: *Perperik-a Söe*(Gece Kelebeği) ve *On İki Dağın Sırrı*. İki kitabı daha olacağını müjdeliyor Karataş: *Beni Çağırın Rüya* ve *Ölü Kuşlar*, merakla bekliyorum.

Neden Haydar Karataş'ın romanları beni böylesine etkiliyor: Spivak'ın "Madun hiç konuşabilir mi?"² başlıklı sorusuna yanıtı: "sömürgeleştirilmiş dilin asla dillenebileceği" olmuştu. Ona göre bir kez sömürgeleşmiş dil, bir daha asla acısını dillendirebilemez, zira bunun için gerekli kelimelerini kaybetmiştir.

Oysa uzun bir bekleyişten sonra işte ilk kez madunun konuşabileceğini müjdeliyor Karataş'ın iki romanı. Madun kendi dilinden ve kendi gönlünden konuşabiliyor şimdi.

KARATAŞ EZBER BOZUYOR:

Karataş'ın romanı, milliyetçilik ve onun sapkın tüm uzantılarına karşı duruşun simgesi sayılmalı. Her iki romanında da acılar coğrafyasını meşrulaştırma hatasına düşmeden, bir coğrafyanın acısını dillendiriyor. Dersim 38 üzerine yazılı çizili bellek romanlarında sıklıkla karşımıza çıkan tema: Dersim'in bir acılar coğrafyası olduğu ve o romanın da bu acıyı dillendirdiği idi. Bunlara göre bu coğrafya hep acılıdır, hep zulüm görmüştür, zira Türk Cumhuriyeti baştan beri buraya düşmandır, bu düşmanlık kimi zaman bölgenin Kızılbaş olmasıyla, kimi zaman Ermenileri korumasıyla, kimileyin Alevi olmasıyla, Cumhuriyete isyan etmesiyle, kimi zaman Kürt olmasıyla açıklanır. Devletin sabit ve sürekli bir bütün, mümkün tek politik *entity* olduğunu, vatandaşın onun karşısında tek bir varoluş durumu olduğunu; devletin bütünüyle totaliter olduğunu ve hep öyle kalacağını savunan bu siyasi kestirmecilik;

¹ Sosyolog. Prof. Dr. ozgen.nese@gmail.com

² Spivak. G. C. 1998. "Can the subaltern speak?". in Carry Nelson and Lawrence Grossberg (eds.). *Marxism and Interpretation of Culture*. London: Mac Millan. pp: 271-313.

ne yazık ki roman diline sığar ve Dersim (nedeni hep değişse de) hep düşman hukukunu yaşamış bir acılar coğrafyası olarak temellenir.

Oysa Karataş, sosyalist bir temeli romanın zeminine koyuyor ve Dersim'in acılanmasında esas unsurun aslında mülkiyetin bölüşülmesinden kaynaklı geliştiğini; devlet ile aşiretler, önde gelenler, merhamet taslayanlar, acıyı büyüterek beslenenler, kişisel hırslarıyla ve aymazlıklarıyla o saftan bu safa geçenler vb. arasındaki pazarlıklı oyunun Dersim'in insanını nasıl hırpaladığını, bu bitmek bimez çelişkilerin içindeki sınıfsallığı apaçık dillendiriyor.

ACININ ONANMASINA KARŞI, ACININ ANLAŞILIR KILINMASI İÇİN KARATAŞ'IN ROMANLARI

Acı, gönül hanenize uğradı mı hiç? (H. Karataş'tan)

Sosyal bilimcilerin başlarını hep döndürmüş olan o eski sorusu, bugünlerde yeniden gündemimizi işgal ediyor, hep tartıştığımız şu soru: 'Yaşanılan zaman ile canlı bir ilişkiye girebilme gizi peşinde koşulabilir mi? " Bergsoncu bir idealizm bizi şimdiki zamanın ruhunu ele geçirmeyi, gerçekliğin sihriyi yönetmeyi öğütüyor. Ancak, zannımca sosyologların yapması gereken 'yaşanan zaman' zemininden ziyade 'kavranan zaman'a ve 'yapay süreklilikler'e dikkati çekmek; çalışmalarını ve *phronesis*'ini³ zamanın ruhunun gerçekliğinden ve buna hükmetme kaygısından ziyade, tarihin çarkının nasıl yeniden döndürüldüğüne; dahası bu dönüşümün dinamiklerine yönlendirmek.

Bu yazıyı Haydar Karataş'ın iki romanının Dersim'in kültürel belleğini tersinden nasıl yeniden kurduğunu, nasıl ezberimizi bozduğunu ve yeniden kurduğunu tartışmak için yazıyorum. Bunu yaparken birkaç kavramdan yararlanacağım: İlki: J. Assman'ın *kültürel*

³ Özgen, H.N. 2011. "Özgürleştirici Bir Sosyal Bilimin Anahtarı Olarak *Phronetic* Sosyal Bilim". *Evrensel Kültür*. 2011, Aralık. ve bkz. Phronetic sosyal bilim kavramı ilk kez kulananan ve Making Social Science Matter adlı kitabında geliştiren Oxford Üniversitesi'nden Prof. Bent Flyvbjerg'dir Flyvbjerg, Bent, *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again* (Cambridge: Cambridge University Press; Bkz ayrıca: Flyvbjerg, Bent, Todd Landman, and Sanford Schram, 20102. [Real Social Science: Applied Phronesis](#) (Cambridge: Cambridge University Press.

zaman kurgusu kavramı⁴. Bu kültürel zaman kurgusunu da *hatırlamanın zamansal ve sınıfsal boyutunu* yerleştirerek tartışacağım⁵. Diğer kavramlarım ise Taussig'in geliştirdiği *Ortamalı sır*⁶(Public secrecy) ile C. Levi Strauss'un *soğuk-sıcak toplumlar*⁷(1962) kavramları olacak.

Kültürel bellek ve kültürel zaman kurgusu (seçici hatırlama ve seçici unutma)

Cicero barbarlığı tarif ederken 'günü, geçirmek için yaşayanlar', 'bugünü huzurla yarına çevirenler' ibaresi kullanmıştı. Bir toplum barbar olduğunda, sadece bugünü harcamaya yönelir, ne yarını hatırlamaya ne dünü kurmaya ihtiyaç duymaz. Bu durum da yok olmaya ve unutulmaya eşittir. Öte yandan ancak yarını hayal edebilenler, moderniteyi kurmaya çalışanlar, ileri toplumlar geçmişini yeniden ve yeniden kurabilir, geçmişini yerinden etmenin gücünü gösterebilir ve böylece yarının hayalini bu geçmişe göre yüce kılabilirler. Bu nedenle yapay bellek ve kültürel zaman kurgusu, kimi zaman milliyetçi söylemlerle yüceltme, kimi zaman ise kendi kültürel hafızasını yeniden kurma için bir şans olarak işe yaramaktadır.

Ulus-devletin kurulma süreci, çeşitli halkların kendilerini bunun içinde varılma mücadelelerine tanık olduğumuz bir süreçtir. Bu halklar, yapılar, gruplar çeşitli söylenceler, kültürün yeni kalıplar ve simgelerle yüceltilmesi aracılığıyla kendilerini yeni döneme ilhak edebildiklerinde; gelecek hayalinin tasavvuruna katılabilirler ve böylece yeni yapı içinde yer alabilirler. Cicero için bunlar barbarlıktan kurtulmuş olan ve ileri olmaya aday topluluklardır. Levi Strauss'un deyişiyle, bu yapılar sıcak toplumlardır, değişmeye elverişli ve yeniyi eskiyle harmanlayabilen, hatırayı yeniden kurarak ama geçmişin yeniden hayalini geleceğin kurgusuna bağlayabilen toplumlardır.

Karataş'ın romanları da böyle bir kurgunun yapı taşları olarak okunabilir: Şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntü ve öykülerini katarak, ümit verip canlandırarak dünle bugünü birleştirmek, ezberin aksine dünü yerinden oynatma ve yarının kurgusunda kendi topluluğuna yer açma cesareti.

⁴ Assmann. J., 2001: Kültürel Bellek. İstanbul: Ayrıntı Yay. s: 30.

⁵ Özgen., H.N. 2012. Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri: Van- Özalp ve 33 Kurşun Olayı. İstanbul: TÜSTAV Yay.

⁶ Taussig. M. 1999. Defacement. Stanford: California University Press.

⁷ Levi- Strauss. C., 1962. Das wilde Denken (Yaban Düşünce). Frankfurt

Bu birleştirmenin temel unsuru ise tekrarlardır. Zira Assmann için geçmişin, geçmiş olarak zihnimize yerleşebilmesi için iki koşul vardır:

1. 'geçmiş zaman tamamen kaybolmamalı, geride kalmış bazı deliller, tutamak yapılabilecek kimi gerçeklikler olmalıdır,
2. bu deliller 'bugün'e göre karakteristik bir farklılık göstermelidir' (2001).

Bu karakteristik farklılığı sağlayacak olan ise 'dil'dir. Bu dil, yavaşça akan zamanın içinde tekrarlarla kendini koruyabilmiş, kendisi de yavaş bir ritme sahip olduğu için değişmemiş olan, yeni ve eski zaman arasındaki farkın iyice belli olmasını sağlayacak kadar bilince çıktığı zaman, işte o zaman bize eskinin sahiciliği konusunda yol gösterici olur. Karataş'ın romanlarındaki dil de bu *eski dil*'dir ve onun en başarılı olduğu kurgulardan da birisidir. Bu dil, öylesine eski bir lirik anlatıya dayalıdır ki, sahiciliğinden asla kuşkuya düşmeyiz.

Karataş, bir mesel okurmuşçasına anlatıyor: onun romanlarındaki dil, eskinin lirik mesel dilidir. Öyle ki anlatılarıyla bir yandan kendimizi bir dağı aşar, bir yamaca soluk soluğa tırmanır, bir mağarada ölüme yatar, bir bez bebeğe açlıktan ölmesin diye ot yedirmeye çalışır veya bir atın göğsünün soluklarıyla tıkanırız. Romanlarındaki hareketsizlik, eylemlerin neredeyse sadece anlatılarla tanımlanması, meselin (mitos) en belirgin dil özelliğidir. Eylemin gerçekleşmesinden ziyade eylemin anlatısı öne çıkar ve biz böylece aynı eylemi birden fazla anlatıcının kendi dillerinden nakliyle yaşarız: O eylem birileri için bir ihanetin diğerleri için bir zaferin anlatısıdır. Bazıları o eylemle mahvolur, diğeri *karaçor* döner, bir insan ölür, bir yılan görünür. Biz anlarız ki, o keşiş ölüme gönderilmektedir ya da o adam önünde halaya durduğu kadının gönlünü kazanır. Anlatı eski zaman öğretileriyle ve tüm sembollerle bezenmiş olarak yeniden kurgulanır: zira mesel'i (mitos) kurmanın üç bacağı Karataş'ın romanlarında usta işi bir anlatıyla alabildiğine karşımızdadır: kurucu özne, mesel ve dinleyici.

Geleneğin sözlü aktarımı, benzersiz bir biçimde ezbercidir, ama aynı zamanda sözden başka aktarım yolu olmayanlar için yine benzersiz bir öğrenme deneyimidir: Sözlü aktarımda tekrarlayan bir masalcı vardır ama bu anlatıcı aynı zamanda yöneltici, yönlendiricidir (özne). Kurucu özne, her seferinde hikayeyi yeniden dillendirir ve böylece meselin ana öğeleri gerçeklik zeminini sağlam tutacak bazı hakikatleri temeline alarak ilerler; bu anlatıyı dinleyenler de, hem bunu ezberlerler hem de bilirler. Bu bilme hali, olayın bezenmiş anlatımının ve nesnel durumun yaygınlığını sağlar. Biz bir mesel (deng, masal, mitos) dinlerken, hangi durumun anlatıcının eseri olduğunu hangisinin de nesnel durum olduğunu

biliriz, sonra onu kendimizce yorumlar ve çoğaltarak kendi yorumumuzu aktarınız (özne kılınmışlar, okuyucu, dinleyen).

Böylece yeniden örülen bellek mekanlarıyla, kokusuyla, korkusuyla gerçeklik kazanır ve bir daha silinmeksizin zihne kazanır. Karataş bunu en ustalıkla biçimde yapıyor.; tüm Pagan simgeleri ustalıkla meseline yerleştirerek (meşe, lapik ağacı, ateş, su, güneş, şahmaran, keçi, ulaklar vb.) hem anlatisını olağanüstü bir güzellikle güçlendiriyor hem de okurunun kadim simgesel izleri bulmasını sağlıyor; anlatıyı okurun katkısına da sunarak güçlendirip, her bir anlatıcının ağzından söylenmiş bu eylemlerin alt tabakalarını gözümüzün önüne seriyor, mesel böylece gerçeklik kazanıyor ve her bir konu kendi alt katmanları ile ana konuyu öne çıkarıyor.

Gece Kelebeği 1938'den hemen sonra sürgünlerin ve katliamların zamanlarını, *Oniki Dağın Sırrı* ise hemen ondan öncesini, yani karakolların dağ yollarına kurulup, yol inşaatlarının başladığı, Seyit Rıza'nın kalkışmasının başlangıcını hikayelendirir: Aşiretler birbirine düşmekte, kimileri yol inşaatında çalışmakta ve para kazandıkları için diğerleri tarafından aşağılanmakta, baba oğula düşman, oğul babaya asi gitmekte, önde gelenler bir yandan isyanı düşünürken öte yandan kendi halkları için hükümete raporlar çekmekte, bu kargaşadan yararlanmak isteyenler eşkiyalık hükümlerini yürütmeye çalışmakta, kadınlar ve çocuklar bu sürecin en çok hırpalanan en zarar gören, akılları, mülkleri, bedenleri en fazla yağmalananları olmaktadır. Kimsenin kimseye güvenmediği, kendisini bir anda bir yandan ötekine savrulmuş bulunduğu zamanlardır: çocukluk arkadaşları olan iki Ermeniden birisi diğerini sünet etmekte, bir köy/ağa kendisine sığınmış Ermeni akrabalarını korku veya yandaşlıktan hükümete satmakta, ama en çok paşaların ve asilerin yaptıklarından, söylediklerinden binbir anlam çıkarılarak köy köy ünlenmektedir.

Karataş'ın her iki romanı da sürekli açılan alt kurguları kurmaktadır: bir eylemin her bir kişi ağzında dönüşü bize de romanların yönlendirici kurgusunu anlatıyor. Bu tabakalı kurgular bize soluk soluğa katliama götürülen bir halkın çaresizliğinin günlük hayattaki döngülerini açmakla kalmıyor, aynı zamanda sezgisel olarak neyin yaklaşmakta olduğunu bilenlerin, bunu bilince çıkartma/saklama girişimleriyle de (ihametler, korkular, küçük hesaplar, kişisel çatışmalar vb.) Karataş'ın esas kurgusuna doğru götürülüyor.

Karataş'ın esas kurgusu nedir? Ezberin bozulduğu, acının başladığı yer olarak *Ortamalı sır*:

Eski *biz* kaybolmuş, yeni *biz* kol gezmektedir: meselin kurucu gücü olan adalet anlayışı (*dominant narrative*) şekil değiştirmiştir: insanlar eski beceri, bilgi ve marifetleriyle değil yeni kazanabilecekleri taltiflerle yaşayabileceklerdir artık. Hükümet kapısında iki kelime Türkçe konuşabilenler ağalık etmeye soyunmakta, aristokrat ailelerin geride kalmış dul eşlerine geçmişte beş paralık değer verilmeyen adamlar göz koyabilmekte; bir tenekte buğday için bir kız çocuğu satılmakta, açlık geçmişin bolluk bereket bahçelerinde ağır bir tül gibi iner, köylerde yakılanların iç bulandıran kokuları yeşil dağları çöle çevirirken; eski zanaatler, hükümler, tarik ve ikrah geçersizleşmekte, kaybedilen zenginliklere, değerlere ve yaşama bir 'Ey vah' avazelenmektedir. Öyle ki ölümlere yas tutacak zaman dahi yoktur, katliam 'geliyorum' diye bağırarak ücralara kadar haberlenir (ulaklar) iken; insanlar kurtarabileceklerinin peşinde düşe kalka yol almaya, kendilerine dayatılan bu yeni ahlaka uymaya ve bir yandan da açlıktan ve kederden ölmemeye çalışırlar.

Zaman; tozlu, ağır ve acılı zaman bir yandan romanların içinde anlatılar ve karşıt anlatılarla ilerlerken; Karataş bir toplumun değiştirilme dinamiklerinin nerede tıkandığını besbelli gösterir: Topluluklar bir tür giz, *orta malı bir sır* (public secrecy) barındırmaya başlamıştır.

Ortamalı sırrın, Dersim'deki tüm bu katliamlar, acılar ve ilenmelerle kaplamasının başlangıcını, Karataş iki romanında da Ermenilerin Dersim'den çıkartılışında, Ermeni katliamında arıyor. Seropiyan keşişinin elbirliğiyle çocukluk arkadaşına sünnet ettirilmesi *Oniki Dağın Sırrı*'ndaki ortamalı sırrı hazırlar. Bu sünnet ve bunun öncesindeki 7 Ermeninin sığındıkları akrabalarının ihanetine uğraması ile; tüm bölge bir anda bir daha altından kalkamayacakları bu utancın kapalılığına gömülür ve eş zamanlı olarak da belleklerinde tahammülü olmayan bu utancı toptan silerler: Artık başlarına gelen her durum kabul edilmeli ve boyun eğilmelidir. Onlar ki, sadece Ermeniye topraklarını elde etmek, o verimli ovaya hükümetin muhacır taşımalarını kışkırdıklarından el koymak için ikrar'ı bozmuşlardır, o zaman artık modern öncesi bir hale geri döner ve toptan savrulurlar. Duydukları acı artık ikrarın bozulmasının acısından fazla bir şeydir: Bu ortak ihanet acısının ortak bir suça susma ile örtülmesi ve süreklileşen bir ortaklık ile beslenmesi, Dersim'in acısının büyüklüğünün temel taşı oluşturur: Söylence kalır: Ermenilerin toprakları, köylerinin, işlerinin, zanaatlerinin güzelliği ve habire tekrarlanan "korkak bir soy olarak Ermeniler" ibaresi; hem

kendini temize çıkartma, aklanma, hayatta kalmanın hem de bir yandan *ortamalı sırrın* tekrarıdır.

Zira hatırlama ile sansür, yoketme ve değiştirme yoluyla dışlama ve dışlayarak unutmanın negatifi aynı olgunun sonucudur. Bir halk kendisini *soğuk* bir topluma dönüştürürken, zihnen daha geri bir duruma da razı hale gelirler: Kendilerinin maduriyetini sürekli vurgulayarak ve maduriyet üzerinden beslenerek maktulün dilini taşımak ve üretmek zorunluluğu. Bu zorunluluk bir halkı tüm zihniyet kalıplarıyla iğdiş eder. Spivak'ın tam da '*madun konuşamaz zira dili tamamiyle kendisini iğdiş edenin dili olmuştur*' dediği durum (*governing mythology*) budur.

GEÇMİŞLE YÜZLEŐME VE HATIRLAMANIN SINIFSAI YAPISI:

Toplumsal bellek, ancak onu taşıyanlarla birlikte vardır ve gelişigüzel devredilemez. Kendine zglk ve sürekliliğin, yani hatırlamanın kimlik bilinci olarak adlandırılan sürecin hem taşıyıcısı hem seyircisinin saf bir gerçeklik yaratmadığını biliyoruz.

Öyleyse bu gerçeklik kim tarafından örülür?

Halbwachs için bu bellek, kimliksel olarak örülür. Levi Strauss da '*soğuk toplumlar*' adını verdiği toplumların, değişimi dışladığını ve kendi belleğini kurduğu görüşündedir. Oysa, Karataş'ın romanlarından söz ederken; Halbwachs'ın sosyal bellek (*cadres sociaux*) veya Strauss'un '*tarihin basıncına ümitsizce direnen soğuk toplumların*' bellek kurgusunu değil aksine *sıcak bir toplum ümidini* yani yarını hayal edebilen ve kendisini, halkını yeni bir bellek kurgusu içinde varetmeye gayret eden bir erkin ışıltılarını görürüz.

Zira hatırlama, her durumda tek boyutluluğa karşı gelebilmektir.

Öyleyse kim hatırlar? Kim söyler? Ve kim tekrarlar? Hatırlamanın zaman ufkunu diri tutan iki ge vardır: i ayrılıklar, muhalefet ve gerilimler; kanonun kurucuları mitin yeniden kurgusunu ve hatıratın Şimdiki zamandaki yerinin yeniden örgütlenmesini sağlayan ögelerdir. Karataş'ta bu ögeler belirgin olarak Pagan geler olarak (meşe, lapik ağacı, ateş, su, güneş, şahmaran, keçi, ulaklar vb.) dikilir.

İkinci yabancılaştırıcı öge de dış bir ara bellek gerekliliğidir: Kültürel belleğin sıcak bir toplumun hafızasına eklenmesinde dıştan bir kodlaması, kaydı ve yeniden dengeye getirici bir dinamizmi gereklidir. Karataş'ın romanlarında bu dış bellek geçmişle hesaplaşmanın sınıfsal temeli olarak belirir: Arazinin paylaşılmasındaki sınıfsal ve tabakalı sosyal yapıların varlığı kişilerin ağzından belirir: kim hangi ovaya el koymuş, kim nereyi almış, kim hangi toprağı almak istemiş ama gücü yetmemiş, kim hangi hükümete yakınlık göstermiş ki filanca'nın arazisini işleme sözü almış...tek tek gözümüzün önünden geçer. Eylemin, eyleyenlerin, eylemlere özne kılınmış olanların ve eyleme nesne olmak zorunda bırakılmış olanların içsel tarihsel bilgisini yeniden kurar.

Bu yolla Karataş, bize geçmiş zamanda kurulmuş olan ve *ortamalı sırrı* taşıyan bir toplumsal yapının kurtuluşunu da müjdelir: Bu acıdan kurtulmanın yolu, içe çekilen, içe kapanan onanmayı, acının içimizi zehreden gizini dışa açmak; dış belleği sınıfsal temalarla yeniden kurarak bir halka özgürlüğünü iade etmek gayreti, bu güzel dil anlatımıyla dürüstçe karşımıza çıkar.

SIRA BİZDE

Karataş, Ermeni katliamından mırıltularla sözedilmeye başlandığında, yıkıcı bir ırkçı belleğin '*şimdi Kürtler bakalım Hamidiye Alayları'nın bu katliamdaki suçları konusunda nasıl başedecekler! Buradaki suçluluklarını nasıl onaracaklar, ne hesap verecekler!*' diye uzanan çatal dilinin zehrini; romanlarıyla tersine çeviriyor. Onun romanları, bir halka özgürlüğünü, geçmişle hesaplaşmanın ve kendi bilincini geleceğin özgürlüğüne açmanın yolunu gösterirken, Türklere de benzersiz bir ders veriyor:

Adorno'nun deyimiyle geçmişle hesaplaşmanın yolu (*vergangenheitsbewailtigung*), geçmiş üzerine ciddi bir çalışma, geçmişle ciddi biçimde hesaplaşmayı içermelidir. Bu anlamda geçmişin deşilmesi (*aufbeitung*) ile geçmişle hesaplaşmanın şimdiyle olan ilişkisi içinde işlenmesi (*verarbeitung*) birbirinden kesinlikle ayrıdır⁸. Şimdi Türklere düşen, kendi içlerindeki *ortamalı sırla* hesaplaşabilmeleri, öyle ki kendi topluluklarını yeni ve benzersiz bir geleceğe açabilecek gücü göstermeleridir.

⁸ Özgen, H. N. 2012. age.: 20.

Çok yaşa Haydar Karataş, küçücük yaşlarda öğrenmek zorunda kaldığın ikinci-üçüncü yabancı dillerden, sürüldüğün ülkenden, sırtında yükler taşıyarak okumak zorunda kaldığın yaban ellerdeki hasretinden geçerek, insan olma derslerini bize hediye etme gücünü gösterdiğin için.